
УДК 81'366

Лариса Колібаба

м. Київ

ВАРІАНТНІСТЬ ВІДМІНКОВИХ ЗАКІНЧЕНЬ ІМЕННИКІВ НА ТЛІ МОРФОЛОГІЧНИХ НОРМ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ КІНЦЯ ХХ — ПОЧАТКУ ХХІ СТОРІЧ

У статті досліджено проблему взаємодії варіантних форм знахідного, давального та місцевого відмінків іменників в українській літературній мові кінця ХХ — початку ХХІ сторіч на тлі морфологічних норм, устанавлено зміни та схарактеризовано сучасні тенденції у функціонально-стильовому вживанні названих морфологічних варіантів.

Ключові слова: *варіантність, відмінкове закінчення, іменник, знахідний відмінок, родовий відмінок, давальний відмінок, місцевий відмінок.*

Варіантність закінчень іменників, характерна для відмінкової системи української мови, сформувалася історично під впливом внутрішньомовних (історичні зміни в структурі мови, лексико-семантична та функціонально-стильова диференціація тощо) та зовнішньомовних (вплив територіальних діалектів, міжмовні контакти, зокрема асимілятивний вплив російської мови, соціально-політичні умови функціонування української мови в певний період свого розвитку) чинників. Проте впродовж різних періодів розвитку української літературної мови в історично сформованій системі словозміни іменників відбувалися зрушення, внаслідок чого співвідношення у вживанні кількох іменникових словоформ постійно змінювалося. Взаємодія варіантних відмінкових форм здебільшого відбувалася в такий спосіб: на певному етапі розвитку мови один із варіантів ставав продуктивнішим і витісняв надлишкову паралельну форму з ужитку. Деякі

© Л. М. КОЛІБАБА, 2014

з витіснених варіантів і далі функціонують у мові поруч із основними формами протягом усього історичного розвитку в окремих стилях, переважно художньому та розмовному, інші — з часом або зникають, або розподібноються. З цього приводу І.І. Огієнко зауважував: «Мова з бігом часу зростає, постають нові форми. Але й форми старі не зразу вступаються з ужитку. До певної міри за право життя та першенство ведеться боротьба граматичних форм, але деякий час, часом довгий, обидві форми мають право горожанства в мові» [20: 252].

На початку ХХІ ст. у варіюванні відмінкових закінчень іменників спостерігаємо зміни, зумовлені тенденцією до поступового повернення тих закінчень, які через соціально-політичні умови в попередні періоди розвитку української літературної мови були витіснені на периферію мовного вжитку. «Кожна доба, — зазначає Т.А. Коць, — позначена певними настроями суспільства, а відтак і мовних носіїв, що викликає рух, пошуки всередині мовної системи» [13: 205]. У пропонованій статті, спираючись на давні традиції історичного тла, на «Український правопис» різних років видання, напрацювання попередників і власні спостереження за функціонуванням відмінкових закінчень іменників в українській літературній мові кінця ХХ — початку ХХІ сторіч, ми спробуємо встановити місце в сучасній системі словозміни тих відмінкових закінчень іменників, у вживанні яких порівняно з попереднім часом сталися зміни. Ітиметься про взаємодію варіантних закінчень знахідного, давального та місцевого відмінків.

Зокрема, у сучасному слововжитку помітно активізувалося використання форм родового відмінка іменників — назв неістот чоловічого роду II відміни зі значенням знахідного з флексією *-a* (*-я*). У цьому переконують як «живе» усне розмовне мовлення, так і зразки «обробленої» літературної мови — художні тексти, мова засобів масової інформації та зрідка навіть наукові видання, пор.: *Він навіть відкрив борта, стягнув мішка і всім давав читати, що на ньому написано* (С. Пономар); *Борис жартома показав екрану ноутбука кулака* (К. Матвієнко); *...вивісили прапора* (телеканал СТБ); *Мер міста Житомира купив собі новенького японського джипа* (телеканал ІSTV); *...на цій ділянці шляху джип наздогнав ВАЗа* (телеканал НТН); *Від ОДА школа отримала новенького автобуса...* (Чернігівський обласний тижневик «Гарт»); *...трека видалено через погану якість виконання* (радіо Ера FM); *При перехідних дієсловах із заперечною часткою не широко вживають родового відмінка іменників — назв істот і неістот* (І. Вихованець); *Присудок передбачає підмета у формі називного відмінка* (К. Городенська); *У середині ХІХ ст. український етнограф П. Єфименко уклав словника, в якому зафіксовано 125 слів німецького походження* (Т. Пиц) та ін.

Уживання іменників — назв неістот чоловічого роду в знахідному відмінку однини з флексією *-a* (*-я*) відоме українській мові здавна і є її специфічною рисою. Проте в різні періоди розвитку української мови

під впливом соціально-політичних чинників активність використання форми родового відмінка зі значенням знахідного була неоднаковою.

Найґрунтовніше форму знахідного відмінка на *-а (-я)*, її історію та причини появи в мові, водночас активно послуговуючись нею, досліджували в 20–30 рр. ХХ ст. Потребу ґрунтовного дослідження явища заміни знахідного відмінка «неживих» іменників чоловічого роду формою родового на *-а (-я)* мовознавці Є. Тимченко [29: 259–264; 30: 96], М. Грунський [7: 21; 8: 49], О. Курило [16: 104–114], Г. Іваниця [10: 100], М. Сулима [26: 37], О. Матвієнко [18], О.Н. Синявський [24: 51–53], І. Огієнко [21: 200–241] та ін. умотивовували тим, що це явище ще передісторичне, відоме всім «живим» слов'янським мовам. Мовознавці 20–30-х рр. ХХ ст. так активно боролися з «нехтуванням акузативних форм однини на *-а (-я)* від речівників чоловічого роду» [Курило 16: 113], що їх звинувачували навіть у «надуживанні цієї форми» [Матвієнко 18: 43, 56].

Проте після 30-х рр. ХХ ст. почався сильний тиск на українську мову, внаслідок чого «советська й російська влада в Україні, — зазначає І. Огієнко, — силою забороняє вільно вживати форми родового замість знахідного, і цим шкідливо нищить істотню окремішність української мови» [21: 240].

Цю тенденцію відбивають різні видання «Українського правопису». Зокрема, перелік іменників чоловічого роду, які в знахідному відмінку однини мають форму на *-а (-я)*, постійно звужувався, пор.: в «Українському правописі» 1928 та 1933 років таких іменників представлено найбільше [12: 462; 31: 34], тоді як в «Українському правописі» 1946 р. та його другому виданні 1960 р. форму знахідного відмінка на *-а (-я)* дозволено мати лише трьом іменникам — *плуг(а)*, *дуб(а)* і *листа(а)* [32: 71; 33: 82]. Лише в «Українському правописі» 1990 р. і його наступних перевиданнях набір таких іменників збільшено до шести: *дуб(а)*, *карбованц(я)*, *лист(а)*, *нож(а)*, *олівц(я)*, *плуг(а)* [34: 77; 35: 72].

На вживання родового відмінка іменників чоловічого роду II відміни — назв неістот у функції знахідного як специфічну рису синтаксису української мови вказав І.Р. Вихованець [2: 32–33; 3: 122]. «Таку форму, — наголошує він, — слід кваліфікувати як другу форму знахідного у функції об'єкта, а не як родовий відмінок» [3: 122].

Усі прибічники вільного функціонування в мові іменників чоловічого роду однини — назв неістот у формі знахідного відмінка, яка збігається з формою родового відмінка, одностайні в думці, що така форма притаманна передусім іменникам, котрі позначають конкретні цілісні, чітко окреслені предмети [16: 113; 18: 44; 24: 52; 21: 204–206], оскільки «закінчення *-а (я)* має властивість уконкретнювати й індивідуалізувати» [18: 44]. Абстрактні (за термінологією І.І. Огієнка — «уявні» [21: 206–207]) іменники, на думку багатьох мовознавців, не зазнали впливу іменників — назв істот, а тому в знахідному відмінку однини мають форму, спільну з формою називного відмінка [30: 96; 16: 114; 26:

37; 21: 207]. І.І. Огієнко виокремлює проміжну групу «уявно-реальних» іменників [21: 207], найуживаніші з яких, на його думку, можуть мати другу форму знахідного відмінка з флексією *-a (-я)*.

Усі дослідники другої форми знахідного відмінка вважають, що сферою його використання є передусім усне розмовне мовлення та мова художньої літератури. На сучасному етапі розвитку української літературної мови спостерігаємо розширення сфер функціонально-стильового вживання форми знахідного відмінка на *-a (-я)* — використання її в засобах масової інформації та намагання впроваджувати в науковому стилі. Проте в науковому стилі сучасної української літературної мови «відродження» родової форми знахідного відмінка відбувається дуже повільно, а в офіційно-діловому стилі форм знахідного відмінка із закінченням *-a (-я)* взагалі немає. Це зумовлено, на нашу думку, крім суб'єктивних чинників також тим, що в цих стилях домінують іменники з абстрактним значенням, більшість із яких не може вживатися у формі другого знахідного відмінка.

Актуальною для сучасного українського мовознавства є також проблема відмінкової форми залежного від дієслова іменника в заперечних конструкціях. Труднощі розмежування знахідного та родового відмінків іменників у заперечних конструкціях стосуються передусім іменників жіночого роду — назв істот і неістот та іменників — назв неістот чоловічого й середнього родів. У чинному «Українському правописі» правила щодо відмінкової форми іменника, залежного від дієслова із заперечною часткою **не**, немає.

Варіантність закінчень родового і знахідного відмінків у заперечних конструкціях — явище давнє. Як зауважують дослідники історії мови, і родовий, і знахідний відмінки прямого об'єкта при дієслові з часткою **не** вживалися ще в давньоруській і в старій українській мові [11: 416].

Упродовж різних етапів розвитку української мови в заперечних конструкціях продовжували вживатися обидві відмінкові форми, проте співвідношення в їхньому використанні постійно змінювалося. В українському фольклорі в заперечних конструкціях спостерігаємо переважання родового відмінка, напр.: *До Миколи не сій гречки, не стрижки овечки* (М. Номис); *Не тив Полтавської води* (М. Номис); *Не перерой межі нікому* (М. Номис); *Собака собаки не рве* (М. Номис); *Жінці правди не кажи, чужої дитини не бери, з панями не братайся* (М. Номис); *І риби наловити, і ніг не змочити* (М. Номис) та ін.

У 80–90-х рр. ХХ ст. помітною стала тенденція до активізації в заперечних конструкціях знахідного відмінка, особливо в наукових, професійно-технічних текстах та в усному мовленні. Ця тенденція, — зауважує Ю.І. Беляєв — «знаходить підтримку і в російській мові, у якій все більше закріплюється знахідний прямого об'єкта при дієсловах з часткою *не*» [1: 83].

У сучасному слововживанні в усіх функціональних стилях української літературної мови спостерігаємо домінування в заперечних

конструкціях іменників у родовому відмінку, знахідний відмінок у таких конструкціях уживається рідше, пор.: *...не загубити жодного гарного вірша* (Р. Кухарук); *Я ... ніколи не писав тобі листів* (Ю. Рибчинський); *Апострофа не вживаємо...* (Г. Куземська); *Не використовують сполучника що...* (Р.О. Христіанінова); *Ви не зрозуміли теоретичних положень дослідників* (І. Вихованець); *...дослідниця ... не подала конкретних прикладів, зафіксованих в обстеженому нею матеріалі* (М. Степаненко); *...не вживати нового слова* (телеканал СТБ); *Дві учениці, хоч і не були дівчинки, проте й не захистили її* (телеканал 1 +1); *На потяги до Херсона не завжди можна взяти квитка* (радіо Ера FM); *...львівським письменникам слова не дісталось...* (газета «Літературна Україна»); *Міліція замків не ламає* (Чернігівський обласний тижневик «Гарт»), але: *Не дамо зруйнувати духовний світ українців!* (газета «Українське слово»); *...до цього законопроекту закладено механізм, який дозволяє владі не виконувати судові рішення* (газета «Голос України») та ін.

Паралельне функціонування в заперечних конструкціях родового та знахідного відмінків іменників у джерелах різних часових зрізів стало причиною того, що серед мовознавців не було єдиної думки щодо відмінкової форми іменника, залежного від дієслова із заперечною часткою *не*. Одні дослідники (Є. Тимченко [29], В. Сімович [23], І. Фаріон [32], З. Мацюк, Н. Станкевич [19]) у заперечних конструкціях надають перевагу родовому відмінку іменників, інші (О. Синявський [24], О. Зарудняк [9], Ю.І. Беляєв [1] тощо) — знахідному. Деякі мовознавці (А. Кримський [14], Л.А. Булаховський [17 II: 75], Б.М. Кулик [15: 70], А.П. Грищенко [27: 185]) уважали ці форми рівнозначними.

Попри спроби науковців комплексно визначити чинники, що зумовлюють уживання кожного із зазначених відмінків у заперечних конструкціях, чітку межу між ними встановити не вдалося. Основну розбіжність між додатками у формі родового та знахідного відмінків здебільшого формулювали так: «прямий додаток у формі знахідного відмінка вказує на об'єкт, цілком охоплюваний дією, а в формі родового відмінка — на охоплення дією лише частини об'єкта (на неозначеність об'єкта). Наприклад, *не взяв сало* (все) і *не взяв сала* (в неозначеній кількості)» [15: 70].

І.Р. Вихованець, обстеживши велику кількість заперечних конструкцій української літературної мови й накресливши основні тенденції використання варіантних відмінкових форм іменників у заперечних конструкціях, зробив висновок про те, що «знахідний і родовий відмінки після перехідних дієслів із заперечною часткою *не* в сучасній українській літературній мові використовуються деякою мірою суб'єктивно, тому що вибір відмінка залежить часто від сприймання і думки носія мови» [2: 27]. Проте в збірнику мовознавчих етюдів «Розмовляймо українською» І.Р. Вихованець кваліфікує родовий відмінок як «улюблений відмінок заперечних речень» і наголошує, що «родовий відмінок господарює в заперечних реченнях, а називний і знахідний — у стверджувальних» [5: 39].

Вплив зовнішньомовних чинників на функціонування варіантних відмінкових закінчень *-ові(-еві, -єві)* та *-у(-ю)* виразно позначився в давальному відмінку. Т.А. Коць наголошує, що в найавторитетніших граматичних працях поч. ХХ ст. рекомендували надавати перевагу формам давального відмінка на *-ові(-еві, -єві)*, тоді як варіантні форми на *-у(-ю)* вважали архаїчними й малопоширеними [13: 177, 213].

У мовній практиці 50–80-х рр. ХХ ст. під впливом соціально-історичних чинників усупереч виразним традиціям академічних граматик до збереження визначальних рис української мови закінчення *-ові(-еві, -єві)* витіснялося закінченням *-у(-ю)*, яке притаманне давальному відмінкові іменників чоловічого та середнього родів російської мови. За спостереженнями Т. А. Коць, «це засвідчує мовна практика, зокрема, офіційно-діловий, науковий і публіцистичний стилі» [13: 213]. Цитовану думку потверджує висновок Г. В. Ворнич, котра відзначає, що у 80-х рр. ХХ ст. українській літературній мові було властиве виразне стильове розшарування форм давального відмінка на *-ові/-у*. У мові художньої літератури, фольклору перевагу надавали формі на *-ові*, а в науково-технічній літературі — переважало закінчення *-у* [6: 57].

У сучасній українській літературній мові, зауважує І.Р. Вихованець, «давальный відмінок помітно втрачає флексію *-у* в іменниках — назвах істот і неістот чоловічого роду однини і послуговується дедалі більше флексіями *-ові* й *-еві*» [4: 34]. Справді, у сучасній мовній практиці, зокрема в художньому та публіцистичному стилях, спостерігаємо виразну тенденцію до широкого вживання закінчення *-ові(-еві, -єві)* в іменниках чоловічого роду однини — назвах істот, передусім — осіб, напр.: *Лист другові* (Ю. Рибчинський); *Слово на уроці надали директорові школи* (газета «Дзеркало тижня»); ... *фотопортрет письменника ... з дарчим підписом братові Амвросію* (газета «Літературна Україна»); *Але статус Малоросійської губернії не личить ані українській владі, ані українському народові* (газета «Україна молода»); *Правда про знижки і розпродажі: що треба знати покупцеві?* (газета «Розумне господарство») тощо.

В офіційно-діловому стилі української літературної мови кінця ХХ — початку ХХІ сторіч іменники чоловічого роду однини — назви осіб із закінченням *-ові(-еві, -єві)* використовують також значно ширше, ніж у попередній період. Проте, проаналізувавши вхідну кореспонденцію Інституту української мови НАН України за період 1999 — 2013 рр., ми спостерегли, що в середньому в 70% листів-запитів дописувачі продовжують вживати форму давального відмінка на *-у* — *директору* й, відповідно, лише в 30 % — форму давального відмінка на *-ові* — *директорові*.

У назвах неістот чоловічого роду сьогодні також спостерігаємо переважання в давальному відмінку флексії *-ові(-еві, -єві)*, яка в художньому, публіцистичному та деяких різновидах наукового стилю (здебільшого в мовознавчих та літературознавчих працях) навіть витісняє флексію *-у(-ю)*, пор.: *І непідвладна твоя музика Часові* (Ю. Рибчинський);

Яке щастя для людства, Що ми, дорослі, не маємо сили Підкорити дітей нашому впливові (І. Драч); *...письменниця водить читача лабіринтами, все більше закручуючи історію і додаючи сюжетові гостроти, динаміки та експресії* (Ю. Юліна, www.bukvoid.com.ua); *Як на мене, романові не вистачає високої трагічної ноти* (О. Соловей, www.bukvoid.com.ua); *Ю. Шевельов віддавав сили не лише своїм науковим сюжетам, які його цікавили, а й аналізові, поширенню праць інших давніших і сучасних авторів* (П. Гриценко); *...присвійному займенникові їх притаманний неповний ступінь формальної граматики значення присвійності...* (І. Вихованець); *З-поміж методів дослідження, які використано в роботі, ... цілком виправдано віддано перевагу психологічному експериментові* (М. Степаненко); *...у складнопідрядних реченнях причисленнєвий зв'язок відповідає умовному векторові...* (Р. Христіанінова) та ін.

Тенденція до повернення закінчення *-ові (-еві, -єві)* поширилася навіть на іменники середнього роду, котрі протягом багатьох сторіч не мали варіантних закінчень. Українські правописи різних років видання фіксують неоднакову кількість іменників середнього роду — назв істот та неістот, для яких поряд із закінченням *-у(-ю)* допускали вживання закінчення *-ові(-еві, -єві)*, пор.: в «Українському правописі» 1928 р. таких іменників найбільше — *теляткові, ягняткові, дитяткові, немовляткові, лихові, військові, святкові, серцеві, сонцеві* [12: 461], в «Українському правописі» 1933 р. закінчення *-ові* зафіксовано тільки для двох іменників — назв істот — *дитяткові* й *немовляткові*, але *місту, святу, серцю, сонцю* тощо [31: 33], а в «Українському правописі» 1946 та 1960 рр. флексію *-ові(-еві, -єві)*, крім іменників — назв істот *дитяткові, немовляткові, теляткові*, повернуто двом іменникам — назвам неістот — *лихові* та *серцеві* [32: 70–71; 33: 81].

Попри те, що згідно з чинним українським правописом закінчення *-ові(-еві, -єві)* в давальному відмінку однини можуть мати лише три іменники — назви неістот середнього роду — *лихові, містові, серцеві* [35: 71] — сучасна мовна практика фіксує значно ширше коло іменників середнього роду на *-ові(-еві, -єві)*, пор.: *...навкір недолі, тілові навкір...* (П. Мовчан); *Дивуватися можна небові в калюжах на міському асфальті...* (Ірена Карпа); *Мала незабудка, А сонцеві каже «люблю»* (С. Пушик); *Улюблену справу — улюбленому містові!* (вісник Кіровоградської міської ради «Вечірня газета»); *Яку оцінку поставите своєму літові?* (газета «Високий замок»); *...ніде було яблукові впасти* (газета «Голос Баштанщини») тощо.

Варіантність закінчень *-і(-ї), -у(-ю), -ові(-еві, -єві)* у місцевому відмінку однини сформувалася «внаслідок перебудови давньослов'янської системи відмінювання, зокрема змішування давніх *ǫ-* та *ї-* основ» [25: 5]. Проте, звертає увагу Н. М. Сологуб, закінчення *-і(-ї), -у(-ю), -ові(-еві, -єві)* в своєму функціонуванні неоднорідні: флексії *-і* та *-у* пов'язані переважно відношеннями взаємоусунення, а *-ові* є «можливим з погляду літературної мови, але менш уживаним варіантом» [25: 3].

На початку ХХІ ст. серед трьох закінчень місцевого відмінка змін у функціонуванні зазнало закінчення *-ові (-еві, -єві)*. Це закінчення, порівняно із закінченнями *-і(-ї)* та *-у(-ю)*, походженням є новішим, оскільки проникає до місцевого відмінка під впливом давального. У 80-х рр. ХХ ст., за спостереженнями В. В. Поставного, Н. М. Сологуб та П.Д. Тимошенка, варіант місцевого однини на *-ові(-еві, -єві)* найменш активний. Його вживали в іменниках — назвах істот і значно рідше — в іменниках категорії неістот [22: 42; 25: 24; 28: 29]. Обмежене використання іменників — назв неістот на *-ові(-еві, -єві)* у зазначений період можна пояснити тими ж чинниками, що зумовили обмежене використання в 50–80 рр. давального відмінка іменників — назв неістот на *-ові(-еві, -єві)*.

Витіснення місцевого відмінка іменників — назв неістот на *-ові, -еві, -єві* іменниками з флексіями *-і(-ї)* та *-у(-ю)* в середині ХХ ст. відбивають також різні видання «Українського правопису»: згідно з «Українським правописом» 1928 та 1933 рр. закінчення *-ові (-еві, -єві)* в місцевому відмінку мали іменники чоловічого роду переважно в назвах істот та деякі іменники — назви неістот (у *рухові* [12: 465; 31: 35]), тоді як «Український правопис» 1946 та 1960 рр. закінчення *-ові (-еві, -єві)* в місцевому відмінку однини іменників чоловічого та середнього родів — назв неістот взагалі унеможливило [32: 72–73; 33: 83].

У чинному «Українському правописі» в місцевому відмінку однини іменників другої відміни на позначення неістот також надано перевагу закінченню *-у(-ю)* та *-і(-ї)*, паралельні форми на *-ові (-еві, -єві)* зафіксовано тільки для іменників із флексією *-у(-ю)*: у *будинкові, на держаківі, на літакові, на ліжкові* тощо [37: 73]. Сучасна мовна практика засвідчує поступове втягування до загалу іменників на *-ові(-еві, -єві)* також назв неістот чоловічого та середнього родів з флексією *-і(-ї)*: на *місяцеві, на небові, на поверхові, у дзьобові, у штабові, у краєві, при інститутіві, при храмові* тощо. Цей процес засвідчують переважно художня література та публіцистика. Пор.: *Я сам у гаєві...* (Я. Чорногуз); *І кожне з них [пташенят] принесло у дзьобові по зернині* (Ф. Мамчур); [Жук (гордо):]. *На Місяцеві катався!* (Н. Шейко-Медведева); *...а також і те, що відбувається у рідному краєві* (д.філол.н. П. Киричок,); *...відділ морської піхоти при Головному штабові Морського міністерства* (д. істор. н. П. Гай-Нижник); *...мистецький комітет при Українському Інститутіві Модерного Мистецтва* (газета «Час і Події»); *При храмові діяла школа...* (З інтернетівського видання «Полтавщина»); *Відкинути весь абстракціонізм і сконцентруватись на сюжетіві* (З літератур. рецензії, www.bukvoid.com.ua); *І в цьому яблукові все — і спокуса, і гріх, і порятунок, — словом, містерія нашого життя* (газета «Україна молода») тощо.

Отже, розширення варіантності закінчень іменників — одна з характерних ознак відмінкової системи української літературної мови початку ХХІ ст., зумовлена суспільно-політичними змінами, які відбулися в Україні наприкінці ХХ — на початку ХХІ сторіч. Унаслідок

демократизації суспільства мовці стали вільнішими у виборі відмінкових форм, що спричинило зміни у використанні тих варіантних закінчень іменників, які через соціально-політичні умови функціонування української літературної мови в попередні періоди свого розвитку були витіснені на периферію мовного вжитку. Ці зміни виявилися передусім в активізації форм знахідного відмінка з флексією *-a(-я)*, родового відмінка в заперечних конструкціях та флексії *-ові(-еві, -єві)* у давальному та місцевому відмінках, що засвідчує потребу перегляду сучасних норм уживання закінчень іменників у названих відмінках.

Аналіз джерел, які належать до різних функціональних стилів сучасної української літературної мови, дає підстави констатувати, що найшвидше на зміни у вживанні згаданих відмінкових закінчень іменників реагує публіцистичний стиль. Розмовний та художній стилі відбивають тяглість тенденції попередніх років до широкого вживання форм знахідного відмінка з флексією *-a(-я)* та давального й місцевого відмінка іменників чоловічого та середнього родів на *-ові(-еві, -єві)*. Обмеженіше варіантність відмінкових форм зафіксовано в науковому стилі. Офіційно-діловий стиль зміни у вживанні проаналізованих відмінкових закінчень відбиває вибірково: найпоєднованіше в документах виявлено варіантність закінчень *-ові(-еві, -єві)* та *-у(-ю)* в давальному відмінку однини іменників чоловічого роду — назв істот та домінування родового відмінка над знахідним у заперечних конструкціях, тоді як форма знахідного відмінка з флексією *-a(-я)* в офіційно-діловому стилі ще не набула поширення.

1. *Беляєв Ю.І.* Родовий чи знахідний? / Ю.І. Беляєв // *Культура слова*. — 1980. — Вип. 19. — С. 80–83.
2. *Вихованець І.Р.* Синтаксис знахідного відмінка в сучасній українській мові / І.Р. Вихованець. — К.: Наук. думка, 1971. — 120 с.
3. *Вихованець І.Р.* Нариси з функціонального синтаксису української мови / І.Р. Вихованець. — К.: Наук. думка, 1992. — 224 с.
4. *Вихованець І.Р.* Динамічні процеси в українському іменниковому відмінюванні / І.Р. Вихованець // *Українська мова*. — 2003. — № 3–4. — С. 33–37.
5. *Вихованець І.Р.* Розмовляймо українською: мовознавчі етюди / Іван Вихованець; післямова А. Загнітка. — Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2012. — 160 с.
6. *Воронич Г.В.* Форми давального відмінка / Г.В. Воронич // *Культура слова*. — 1983. — № 24. — С. 55–58.
7. *Грунській Н.К.* Украинская грамматика / Н.К. Грунській. — К.: Издание Товарищества «Голось», 1918. — 64 с.
8. *Грунський М.* Український правопис / М. Грунський, Мироненко. — 1927. — 148 с.
9. *Зарудняк А.А.* Приглагольное управление в украинских памятниках деловой письменности XIV — XVII вв.: автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук: 10.02.02 «Языки народов СССР (украинский язык)» / А.А. Зарудняк. — К., 1959. — 18 с.
10. *Иваница Гр.* Курс украинского языка в кратком практическом изложении / Григорий Иваница. — Гос. изд. Украины, 1926. — 192 с.
11. *Історична граматики української мови* / О.П. Безпалько, М.К. Бойчук, М.А. Жовтобрюх. — К., 1962. — 510 с.
12. *Історія українського правопису: XVI–XX століття: хрестоматія* / [упор. В.В. Німчук, Н.В. Пуряєва]. — К.: Наук. думка, 2004. — 583 с.

13. Коць Т.А. Літературна норма у функціонально-стильовій і структурній парадигмі / Т.А. Коць. — К. : Логос, 2010. — 303 с.
14. Крымский А. Украинская грамматика для учеников высших классов гимназий и семинарий Поднепровья / А. Крымский. — Т. 1. — Вып. 1-й. — М., 1907. — 272 с.
15. Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. Синтаксис / Б.М. Кулик. — Ч. II. — 1961. — 287 с.
16. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови / Олена Курило. — К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. — 304 с.
17. Курс сучасної української літературної мови : в 2 т. / [за ред. Л.А. Булаховського]. — К. : Рад. школа, 1951. — Т. I. — 519 с.; Т. II. — 407 с.
18. Матвієнко О. Назовна та родова форма знахідного відмінка / Оникій Матвієнко // Збірник державних центральних курсів українознавства. — Х., 1930. — С. 43–56.
19. Мацюк З. Українська мова професійного спілкування : навч. посібник / З. Мацюк, Н. Станкевич. — К., 2010. — 3-тє вид., допов. і перероб. — 352 с.
20. Огієнко І. (митрополит Іларіон). Рідна мова / [упоряд., авт. передмови та коментарів М.С. Тимошик / Іван Огієнко (митрополит Іларіон)]. — К. : Наша культура і наука, 2010. — 436 с.
21. Огієнко І. (митрополит Іларіон). Наша літературна мова / [упоряд., авт. передмови та коментарів М.С. Тимошик] / Іван Огієнко (митрополит Іларіон). — К. : Наша культура і наука, 2011. — 356 с.
22. Поставний В.В. Морфологічні варіанти іменників / В.В. Поставний // Українська мова і література в школі. — 1974. — № 8. — С. 35–44.
23. Сімович В. Граматика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці / В. Сімович. — [2-е вид. з одмінками й додатками]. — К.; Ляйпціг, 1921. — Фотопередрук з передмовою О. Горбача. — Мюнхен : Монахії, 1986. — Вып. 5. — 584 с.
24. Синявський О. Норми української літературної мови / Олекса Синявський. — Х.; К., 1931. — 367 с.
25. Сологуб Н.Н. Вариантные флексии предложного падежа имён существительных в современном украинском литературном языке : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук : 10.02.02 «Языки народов СССР (украинский язык)» / Н.Н. Сологуб. — К., 1975. — 28 с.
26. Сулима М. Українська фраза / Микола Сулима. — Х. : Рух, 1928. — 98 с.
27. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. — К. : Наук. думка, 1972. — 515 с.
28. Тимошенко П.Д. Флексії місцевого відмінка однини іменників другої відміни / П.Д. Тимошенко // Українська мова і література в школі. — 1975. — № 3. — С. 28–38.
29. Тимченко Е.К. Функции генетива в южнорусской языковой области. — Варшава : Варшав. учеб. окр., 1913. — 278 с.
30. Тимченко Є.К. Українська грамати́ка / Є.К. Тимченко. — К. : Вид-во Тов. «Час», 1917. — 168 с.
31. Український правопис. — Х. : Радянська школа, 1933. — 96 с.
32. Український правопис. — К. : Українське державне видавництво, 1946. — 179 с.
33. Український правопис. — Вид. 2-е, випр. і доповн. — К. : Вид-во АН УРСР, 1960. — 272 с.
34. Український правопис. — К. : Наук. думка, 1990. — Вид. 3. — 240 с.
35. Український правопис / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; Інститут української мови — 6-те вид., стереотип. — К. : Наук. думка, 1997. — 240 с.
36. Фаріон І.Д. Мовна норма: знищення, пошук, віднова (науково-навчальне видання) : монографія. — Вид. 2-ге, доп. — Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. — 336 с.
37. Юносова В.О. Варіантність відмінкових закінчень іменників у сучасній українській літературній мові / В.О. Юносова. — К. : Знання України, 2003. — 126 с.

Стаття надійшла 27.12.2013

Larysa Kolibaba

Kyiv

ALTERNATIVENESS OF CASE'S ENDINGS OF NOUNS ON BACKGROUND OF MORPHOLOGICAL NORMS OF UKRAINIAN LITERARY LANGUAGE OF END OF XX — BEGINNING OF XXI OF CENTURIES

In this article the problem of interaction of variant forms of accusative, dative and locative cases of nouns in Ukrainian literary language of end of XX — beginning of XXI of centuries on background of morphological norms is investigated, changes and modern tendencies of the functionally-stylistic the usage of these morphological variants are established and characterized.

Keywords: alternativeness, case's endings, noun, accusative case, genitive case, dative case, locative case.

Мовна мозаїка

РОЗІГРАШ ЗАМІСТЬ РОЗИГРАШ

Дехто й досі не розуміє, чому замість *розиграш* тепер уживають *розіграш*. Справді, тривалий час в українській мові нормативним було слово *розиграш*, у якому між префіксом **роз-**, що закінчується на приголосний, і коренем, що починається звукосполученням **гр**, писали голосний **и**, подібно до російського *розыгрыш*, пор.: *Центральними подіями в житті баскетболістів були першості, а з 1950 по 1953 роки також розиграші Кубка України* (Спорт на Україні, 1958); *Після короткої перерви найсильніші хокейні клуби почали фінальну частину розиграшу першості країни* (Вечірній Київ, 13.12.1968); *Блискуче виступили наші штангісти в розиграші Кубка СРСР у Запоріжжі* (Вечірній Київ, 16.12.1974); *Львів'янин Микола Вакар став переможцем розиграшу Кубка країни з марафонського бігу, який завершився в Ужгороді* (Робітничча газета, 13.10.1981); ...у новому сезоні умови *розиграшу першості значно змінилися* (О. Макаров). *Розиграш* подавали орфографічні словники української мови до початку 90-х років минулого століття. І лише в четвертому виданні «Українського правопису» (1993 рік) з'явилося слово *розіграш*, яким проілюстрували правило про вживання голосного **і** після префіксів, що закінчуються на голосний і приголосний, на противагу тим позиціям, де пишуть **и** після голосного в словах іншомовного походження (див. § 90, п. 5 б). Це слово логічно було б подати в § 21, п. 2, де йдеться про правопис префіксів на приголосний (**роз-**, **над-**, **під-** та ін.), які перед коренем, що починається сполученням приголосних, потрібно писати так само, як і префікс **з-** (див. § 21, п. 1), з голосним **і**, пор.: *зіграти, розіграти / розігрувати; зігнути, розігнути, підігнути; надіслати, розіслати*. Префікс **розі-** дієслів видової пари *розіграти / розігрувати* зберігається і в похідних від них іменниках *розіграш / розігрування*, бо вжитий у тій самій фонетичній позиції.

Хоч для української мови і не характерне утворення віддієслівних іменників за допомогою суфікса **-аш** (є ще **виграш, програш**), але слово **розіграш** стало широким вживаним у складі усталеного в спорті словосполучення **відбувся (відбудеться) розіграш Кубка**, напр.: *У Берегові відбувся розіграш шахового Кубка міста* (Новини Закарпаття, 2.07.2013); *У Вознесенську відбувся розіграш Кубка України з мотоболу* (Вечірня Полтава, 22.05.2013). Українською мовою органічніше вживати *розіграно Кубок, буде розіграно Кубок*.

Катерина Городенська